

A természeti környezet pusztulása

Mi az, ami a több mint ezer éves folyamat során a táj, a természet változásának mértékét, jelentőségét és lényegét legjobban jellemezheti? Úgy látom, hogy a megközelíthetőleg „eredeti” természeti állapotot tükröző, számszerűsíthető élet- vagy élővilág-gazdagság, a biológiai sokféleség, a biodiverzitás kisebb-nagyobb megtorpanásokkal megszakított, állandó sérülése, fogyása, szegényedése. Élővilág gazdagságon, biodiverzitáson azt értjük, hogy egy adott területen sokféle növény- és állatfaj talál élőhelyet. Az élő-hely átalakulása, átalakítása csökkentheti, adott esetben akár növelheti az ott élő szervezetek számát. A biodiverzitás jellemezhető az ott élő fajok számával, azok arányával, a fajok különbözőségének fokával, a megfigyelhető térbeli és időbeli mintáza-taival (Bajomi 2004: 7). A földi élet történetében mindig előfordultak faj-kihalások, ugyanakkor az ember megjelenése előtt - leszámítva egyes kihalási periódusokat - a fajok keletkezésének sebessége meghaladta a kihalások sebességét. Az ökológusok általános véleménye, hogy jelenleg a földtörténet hatodik nagy kihalási időszakát éljük, egyes szerzők szerint a biodiverzitás jelenlegi pusztulása a földtörténet során eddig soha nem tapasztalt, katasztrofális ütemben folyik. A fajok kipusztulásának üteme a korábbinak száz- usque ezerszeresére emelkedett. A pusztulás, a pusztítás legfőbb okozója napjainkban az ember, aki féktelen bírvágyában, haszonle-sésében átalakítja az élőhelyeket. Az emberi tevé-kenység hatására megváltozott a Föld éghajlata is. A klíma-előrejelzéseken alapuló számítások szerint 2050-re a felmelegedés a szárazföldi fajok 18-35 %-ának kipusztulását okozhatja, így ez a tényező válik a diverzitást csökkentő okok legfontosabbikává (Bajomi 2004: 8-9.). A biodiverzitásnak alapvető öko-lógiai szerepe van. *„Tudomásul kell vennünk, hogy a földi bioszféra csodálatos rendszere nagyszerűen működött az ember előtti évmilliók során...Olyan szabályozási rendszer alakult ki, amely biztosította az élet fennmaradását sokszor a legdrasztikusabb változások ellenére is. E rendszer alapvetően a biodiverzitásra épített”* (Vida 2000.). Ebbe a rendszer-be avatkozik bele az emberiségnek egy kis, de nagy hatalommal rendelkező csoportja, mindig a saját, másokat kizáró, remélt nagyobb haszna érdekében, és ez a beavatkozás mindig a biodiverzitás szegényedésével jár.

A régi korok társadalma lehetőség szerint igyekezett kihasználni a biodiverzitás elő-nyeit és a legkevesebb pusztulást okozó módon igyekezett biztosítani megélhetését, vagy éppen a biodiverzitás fennmaradását illetőleg gazdagodá-sát is lehetővé téve gazdálkodott a természet kínálta javakkal. Meggyőződésünk, hogy a természeti érté-kek megőrzésére való törekvés tudatos volt és erköl-csi alapon is állt. Ezt bizonyítják az úgynevezett ter-mészeti népek körében folytatott kutatások, de ezt bizonyítja a magyarországi parasztság gazdálkodásában, gondolkodásában megfigyelhető, hasonló értékrend, és végül ezt bizonyítja éppen az árterületek gazdálkodásában és a vízhasználatban fel-fedezhető néphagyomány is. (Fél-Hofer 1961, Andrásfalvy 1975.) *„Egyes hazai bronzkori többre-te-gű településeken egyes gyomnövények (fehér liba-top, sokmagvú libatop, mezei és gabonarozsnok) maradványainak száma olyan magas, ráadásul edé-nyekben, tisztított állapotban és felhasználásra készletezett állapotban kerültek elő, hogy az már semmiképpen sem magyarázható valamiféle szo-katlan jelenség miatti gyomfeldúsulással”* (Gyulai 2003, 17). A vegyes

termelés nemcsak tömegben, hanem tápértékben is többet hozott az embernek. Duna menti kutatásaim során ehhez hasonló jelen-ségre figyeltem fel: az erdei gyümölcsösök meglepő gazdag fajta-összetételére. A Duna Tolna és Ba-ranya megyei mintegy 100 kilométer hosszú szaka-szán, csak almából 65 fajtát jegyeztem fel. Bizo-nyára volt néhány fajta ezek közt, amelyeket külön neve alapján külön fajtának tartottam, holott azonos volt egy másutt, más néven ismert fajtával, ám a szám akkor is meglepő. Nemcsak forma, szín, zamat és talán a kártevőkkel szembeni érzékenység vagy ellenálló képesség, a talaj- és időjárási viszonyokhoz való alkalmazkodás miatt különböztek ezek az almafajták, hanem érési idejük is eltérő volt, de ez a fajta-gazdagság mindenképpen nagyobb táplálék-értéket jelentett. Ezek az almafák nem külön almáskertekben, hanem más fákkal vegyesen nőttek az erdőben. E fajtagazdagság és vegyes tele-pítés, valamint az oltás sem véletlenül jött létre, bár e kultúra kialakulásának menetére nem tudunk kielégítő magyarázatot adni. A vegyes gabonatermesztésnek a 20. század közepéig fennmaradt a gya-korlata a „kétszeresben”, a búza és rozs vegyes vetésében. Ott maradt fenn legtovább, ahol önellá-tásra termelték, és akkor tűnt el, amikor a kereske-delemben már nem fogadták el.

Megélhetésének, táplálkozásának biztosítására az ember kezdetektől fogva a földfelszín és élővilágá-nak állandó, folyamatos változását idézte elő, ennek során pedig élőhelyének élővilág-gazdagságát, biodiverzitását megváltoztatta, többnyire, de nem mindig, szegényítve azt. Az egyensúly bomlása, a természeti környezet, a biodiverzitás pusztítása akkor indul meg, amikor a helyi társadalom, vagy annak hatalommal rendelkező része már más tájak termékeire, javaira is kiterjeszti igényét, és azok megszerzésére saját területén, eddigi élőföldjén bi-zonyos állati vagy növényi termékeket saját fogyasztását messze meghaladó mennyiségben való előállításába nem kezd, és ehhez megteremti annak jogi és technikai feltételeit. Más szavakkal, amikor saját szükségleteinek, táplálkozási igényeinek sokol-dalú kielégítése helyett árutermelésbe fog, vagy kényszerül, hogy helyben ki nem elégíthető szükségleteit távoli árukkal elégíthesse ki. Ez történt például a 18. században a töröktől visszahódított, déli országreszeken, amikor a Bánátba és Bácskába, többségében német anyanyelvű telepések gabona árutermelésbe fogtak. Mária Terézia rendeletileg tiltotta meg a kétszeres termelését. A háborút hely-ben átvészelt kisszámú népesség sokoldalú gazdálkodásával és táplálkozásával szemben a németek különben is lényegesen kevesebb termékféleséget állítottak elő és szegényesebben, egyoldalúbban táplálkoztak, de saját szükségleteiket messze meg-haladó, eladható tömegben termeltek búzát és zabot. Hozzászoktunk, hogy egy adott ország vagy táj korszerűsége mutatójának árutermelése mennyiségi mértékét tekintjük s nem a lakosság táplál-kozásának sokféleségét, gazdagságát.

A bécsi udvar ennek a nagymennyiségű gabonának elszállítását akarta lehetővé tenni a Száva, a Duna és a Tisza szabályozásával, vízi úttá való kialakításá-val. Ezért, hogy az utat lerövidítse, átvágatta a fo-lyók kanyarulatait, csatornákat ásott és a hajóvon-tató lovaknak töltést emeltetett a víziút mentén. A folyók partján emelt töltéssel egyben gátat is akartak építeni az áradások ellen, hogy a vízjárások-tól így megmentett ártérben is lehetővé tegyék a gabonatermesztést. A földbirtokos osztály, a megyéket irányító nemesség érdekeltté vált az

ármentesítésben, hiszen ők is be akartak kapcsolódni a gabonakonjunktúra kihasználásába, de ahhoz a jobbágyoktól kapott tized kevés volt. A földbirtokosok saját kezelésű, majorsági földek megszerzésére törekedtek. Jobbágytól a telket nem vehették el, azt a törvény védte. Ehelyett az addig közösen használt ártéri legelők és erdők területén ezért korlátozták a jobbágyok használati jogát, azt a megművelt telki föld arányában mérték ki, és az e felett megmaradt területet elkülönítették kizárólagos használatukra. Az elkülönítés után a víztől megszabadított ártereken a földbirtokosok kialakíthatták majorságaikat és a cselédekkel megművelt földek egész termése az övék lehetett. Ezt akkor, az 1767-ben meghozott úrbéri törvény tette lehetővé, és ezután születik meg a magyarországi nagybirtok, igen nagy részben éppen az egykor vízjárta ártereken. Éppen ezért a vármegyék a jobbágyok robotjával is támogatták a vízrendezéseket. (Hasonló „arányosítással” szerezték meg és osztották fel a nagybirtokosok 1872 után a székelyek havasait, megindítva ezzel a székely kivándorlást Erdélyből.) A magyar történelem egyik letragikusabb fordulátát, a trianoni békeszerződés létrejöttének lehetőségét nem érthetjük meg e két törvény története és következményeinek ismerete nélkül. Mindkét „birtokrendezés” egyben a környezet, az élővilág gazdagság, a biodiverzitás drasztikus rombolásával járt, s ez a pusztítás a későbbiekben nem csak az érintett területeken, hanem attól távolabbi országrészekben a felszínt és a társadalom életét is messzemenően megváltoztató következményekkel járt.

A legkiterjedtebb és a természetet, az élőhelyeket, a biodiverzitást leginkább romboló de a magyar társadalom egészét érintő vízszabályozó munkálatok a Kárpát-medencében a 18. században kezdődtek el, de csak a 19. század közepére érték el a várt eredményeket.

A Duna-mappáció térképsorozata már évtizedekkel az átgondolatlan vízrendezések megkezdése után készült, mégis a felvételezéskor tapasztalt viszonyok hű és részletes ábrázolásával képet kaphatunk a rendezés előtti állapotokról is, a biodiverzitás alapját adó rendkívüli felszíni tagoltságról. Bár vannak történészek, akik a Tisza és Duna szabályozását, az ármentesítést és a nagyki-terjedésű vizes élőhelyek lecsapolását második honfoglalásként értékelik, akkor az érintettek többsége, az árterületen vagy annak közelében élő népesség, kétségbeesetten próbálta védeni élőföldjét, melynek nemcsak sokoldalú haszonvételéből élt, hanem - melyen régi hagyományait követve - tudatosan együtt élt a természettel, és e kapcsolatát meg is fogalmazta a töltésezés ellen tiltakozó, könyörgő leveleiben. „...A rendes kiöntések ellen pedig, melyben inkább hasznunk hogy sem kárunk vagyon nem kell (t.i. töltéseket építeni)

az nagy áradás ellen való munka pedig oll káros lenne, hogy a víz rajtunk maradna posvánnyá válna és mind minékünk, mind pedig Marháink/na/k döglétességet nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okozná.”

□ írta Tolna „Vármegyének megfélemltet szegény fiai, Nyéki, Pilisi és Detsi szegénység” 1774 szeptemberében kelt levelében (Andrásfalvy 1973.54.).

Ez a pusztulás és veszedelem sok helyen be is követ-kezett. Voltak, akik eddigi lakóhelyük, falvaik elha-gyására kényszerültek, és volt, ahol ez az anyagi romlás csak átmenetinek tűnt. Egyértelműen vesz-teséget jelentett nemcsak a jobbágyok jövedelmé-ben és táplálkozási minőségében az, hogy kiszorul-tak az ártér halászatából és erdei gyümölcsfáikat is elvesztették. Ma már szinte felbecsülhetetlen mennyiségű állati fehérje (hal, vízi madár és tojás), változatos, tápláló gyümölcs-, zöldség- és méz-fogyasztásuk szűkült meg, hanem elveszett egy másik, eddig egyáltalán figyelembe sem vett dimenziója is a természetben és természettel való együttélésnek. Napjaink ökológiai szakirodalmában „a biológiai sokféleség egy másik, a piacin túli érté-kére utal a „biofilia hipotézis”. E hipotézis szerint az emberi lények alapvetően olyan komplex emlősök, akik az őket körülvevő biológiai világban változatos-ságot és új ingereket keresnek. Ha a biofilia hipoté-zise igaznak bizonyul, ez lehet majd a biodiverzitás megőrzése melletti legerősebb érv.

A vízrendezések során nem bizonyos anyagi értékek elvesztése sújtotta legjobban az ártérből (is) élő-ket, hanem az, hogy az un. elkülönözéssel a földbir-tokos számára lefoglalt, addig közösen használt területek kisajátításával megfosztották őket az eddig szinte naponta bejárt, sajátjuk tekintett, felhasznált és lelki, esztétikai élményt is nyújtó környezettől. Vagyis mozgás- és életterület drasztikusan beszűkí-tették, nemcsak sokféle, bizonyára kedves tevékenységet is jelentő haszonvételektől megfosztva őket. Először Kiss Géza, kákicsi református lelkész bizonyította azt be, hogy az elkülönözés, vagyis az 1767-es úrbéri rendezés következménye, hogy a határuk felétől megfosztott s csak földművelésre szorított ormánysági parasztok drasztikus, végül e népcsoport kihalásához vezető születéskorlátozás-ba, egykezésbe kezdtek (Kiss 1937). Ez ad magyará-zatot arra, hogy a hasonlóan az ártér sokoldalú kihasználásától megfosztott, az ártér nagyobb részé-ből kitiltott sárközi parasztok is egykezésbe kezd-tek, noha egy idő után éppen a vízrendezésekkel megszorodott földjeiknek köszönhetően, hatal-masan meggazdagodtak. Az egykezésnek másutt is, és más korszakokban is, nem egyszerűen az anyagi-akban való megszűkülés az oka, hanem a természet-tel való együttélés, harmónia felbomlása, sérülése, ami viszont mindig a társadalmon belüli harmónia megszakadására, a hatalmasok nyereségvágyára, a természet adományainak egyoldalú kisajátítására vezethető vissza. Ezért került vizsgálódásaink középpontjába egymás mellé az utolsó 250 év legna-gyobb, történelmünket hosszú időre meghatározó döntés-sorozata. Természeti környezetünket, a Kárpát-medence felszínét és társadalmának „jólétét”, és demográfiáját is meghatározó döntések a 18. század elején megindított vízrendezéseket a terme-lőszövetkezetek erőszakos szervezése és az azt követő nagyüzemesítés követte, ami a kárpótlási tör-vény végrehajtása után újra megváltoztatott tulaj-donviszonyok közt folytatódik tovább ma is. Mindkét nagy változtatás eddig teljesen fel nem mért és beláthatatlan következményekkel járó fo-lyamatokat indított el. A természeti környezetben a biodiverzitás pusztítását, a vizes élőhelyek és kü-lönböző más felületek élővilágának átalakítását, dűlők /biotop-ok/, erdők, gyümölcsösök, szállások, kertek, tanyák, halászó vizek felszámolását, az egy-kori földművelő társadalom, a parasztság egészének természethez való kapcsolatának, harmóniájának, a biofilia, jólét-érzésének rombolását jelentette.

A természeti környezet pusztulása

Írta: Andrásfalvy Bertalan

2016. november 20. vasárnap, 19:36 - Módosítás: 2016. november 23. szerda, 06:59

Forrás: Örökség. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tájékoztatója. XIV. évf. 2017/7. 6-8.